

1.04 Strokovni članek

UDK 39(497.4Jesenice)(091)

Prejeto: 10. 6. 2016

Špela Smolej Milat

univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, kustosinja pripravnica za muzejsko dokumentacijo in prezentacijo, Gornjesavski muzej Jesenice, muzejski vodnik v Slovenskem planinskem muzeju, Cesta Franceta Prešerna 45, SI-4270 Jesenice

E-pošta: mojca_pokrajculja@yahoo.com

Kako so na Jesenicah včasih živeli?

Šege in navade ob praznovanjih

IZVLEČEK

Članek opisuje praznovanja na Jesenicah nekoč, kakor se jih spominjajo domačini iz posameznih krajev v občini. Sledi temeljni etnološki delitvi na življenjske, letne in delovne šege in navade. Pri življenjskih šegah in navadah se posveča predvsem rojstvu, poroki in smrti, pri letnih pa pustu, veliki noči in času od adventa do svetih Treh kraljev. Čeprav delovne šege in navade najbolj izginjajo, še najdemo nekaj primerov šeg in navad ob kmečkih opravilih. Na koncu se prispevek posveti še prazničnim jedem in oblačilom. V okviru praznovanj, ki jih poznamo povsod po Sloveniji ali celo širše, najdemo določene šege in navade, tipične le za gorenjski ali celo izključno jeseniški prostor. Predvsem v povezavi s šeststoletno železarsko tradicijo pa so Jesenice razvile določeno specifiko, kar se ne nazadnje kaže v določenih praznovanjih, značilnih le za naš ali za podobne železarske kraje.

KLJUČNE BESEDE

praznovanja, šege in navade, Jesenice, življenjske zgodbe v muzejih, kulturna dediščina, lokalne skupnosti

ABSTRACT

HOW THEY USED TO LIVE IN JESENICE? FESTIVE CUSTOMS AND TRADITIONS

The paper describes festivities in Jesenice as were once held and how they are remembered by inhabitants of various places in the municipality. In describing life-cycle customs and traditions, it primarily focuses on birth, marriage and death, and in regard to calendar ones on Shrovetide, Easter and the time from Advent to Epiphany. Although customs and traditions associated with the farming cycle seem to disappear at the fastest rate, one can still find a few that are still observed in farming activities. Finally, the paper also describes festive dishes and attire. Within the framework of festivities as are known throughout Slovenia or even beyond, one can also find certain customs and traditions that are typical only of the Gorenjska region or, more specifically, the Jesenice area. Said city has, especially in relation to its six centuries long ironmaking tradition, developed its own unique traditions that are also reflected in certain festivities, characteristic only of the aforementioned city or similar ironmaking centres.

KEY WORDS

festivities, customs and habits, Jesenice, life stories in museums, cultural heritage, local communities

Uvod

»Ni vsak dan praznik,« pogosto slišimo. Na srečo res ni, saj je pomen praznika ravno pobeg pred vsakdanom. Zato so nam prazniki všeč, nanje nas vežejo lepi spomini in o njih radi govorimo. Praznik ima tako v življenju posameznika kot skupnosti že tisočletja pomembno vlogo. Naj gre za povsem intimno počastitev osebnega praznika ali dosežka v najožjem krogu bližnjih ali množično slavlje ob različnih dogodkih na lokalni, regionalni ali celo svetovni ravni, se praznikov veselimo, saj prekinemo in obogatimo vsakodnevno rutino. Ozadje in zgodovina praznovanj pa je precej bolj kompleksna kot le dela prost dan, kot v sodobni družbi praznike najpogosteje dojemamo, tako na simbolni kot duhovni ravni.

Namen prispevka ni »učiti« ljudi, kako naj praznujejo, želim pa deloma predstaviti etnološke in zgodovinske vzgibe za oblikovanje praznikov ter različne razloge in namene praznikov, predvsem pa praznovanja na Jesenicah, deloma iz literature in muzejske dokumentacije, predvsem pa skozi pripovedi in spomine domačinov.

Skozi življenjske zgodbe se nam namreč ponuja možnost spremljanja lokalnih načinov življenja in kultur. Te kulture imajo svoje lokalne pomene in besedišča. V do sedaj objavljenem gradivu življenjskih zgodb lahko opazujemo in primerjamo različnost lokalnih kultur. Primerjalno pa tudi ugotavljamo, v kakšnem odnosu so lokalne kulture s širšo kulturo. S tem ko nam uspe izločiti značilnosti lokalnih kultur iz življenjepisov, pa že dobimo dober interpretacijski pripomoček za razumevanje življenja v določenem geografsko, socialno, generacijsko ali kako drugače zaokroženem okolju. Zato je razumljivo, da manjše skupine in lokalne organizacije ali krovne organizacije, ki spodbujajo dejavnost na lokalni ravni, čutijo potrebo po ohranjanju osebnih spominov. Nič čudnega ni, da je potreba po taki ljubiteljski, a strokovno vodeni dejavnosti pogosto zrasla prav pri njih.¹

Na Jesenicah Ljudska univerza Jesenice v sodelovanju z Občinsko knjižnico Jesenice in Gornjesavskim muzejem Jesenice že od leta 2006 izvaja projekt Raziskovanje kulturne dediščine v lokalni skupnosti. Vsako leto se posvetimo enemu od krajev v jeseniški občini, ob koncu leta pa izide knjižica z zapisanimi pripovedmi domačinov. V projektu je do danes s svojimi zgodbami sodelovalo več kot 150 domačinov, zapisanih je bilo več kot 200 spominov in do leta 2015 je vsako naselje v občini Jesenice dobilo svojo knjižico. Te so bile glavni vir, iz katerega sem črpala gradivo za raziskavo o praznovanjih na Jesenicah.

Splošno priznано je, da je Jesenicam identiteto oblikovala šeststoletna železarska tradicija, torej določena specifika, ki je poganjala, utemeljevala življenje

in na katero je bilo vezano in od nje odvisno vse drugo ter se je bolj ali manj dotikala posameznikovega življenja, hkrati pa dala neizbrisen pečat lokalnemu okolju. V knjižicah objavljeni zapisi spominov nam odkrivajo številne še neodkrite in manj raziskane teme, ki so pod okriljem osnovne in krovne identitete ostajale v senci. Zato sta odkrivanje in predstavitve novih vsebin nujna za prepoznavanje spleta vseh naših korenin.² Ena življenjska zgodba je lahko vir za raziskovanje različnih področij. V dotičnih zapisih sicer avtorji večinoma govorijo o preteklem življenju na splošno, vendar lahko iz prispevkov izluščimo drobce izredno raznolikih zgodovinskih ali etnoloških tematik, tudi šege in navade ob praznikih niso izjema. In ravno prazniki so povezovalni element, ki ga najdemo v vsaki knjižici, v mnogih prijetnih spominih.

Namen raziskave je prikazati bogato izročilo lokalne dediščine, pestrost in raznolikost navad tako na lokalni ravni kot v širšem slovenskem prostoru ter tako domačine spodbuditi k ohranjanju tradicije in s tem lastne identitete. Ravno prazniki so tema, ki zgodbe enajstih knjižic povezuje v smiselno celoto, ki bo zajemala šege in navade nekoč in danes, na področju in v mestu, med tradicijo in sodobnostjo.

Šege in navade

Prazniki ter šege in navade zasedajo pomembno mesto v slovenski etnološki literaturi. S šegami in navadami označujemo in razlikujemo najrazličnejše praznične in vsakdanje oblike človekovega delovanja, verovanja in vedenja. So usmerjevalke človekovega vedenja v njegovem osebnem, družinskem vsakdanjiku, v javnem življenju ter pri različnih slovesnostih in praznovanjih. Navade so bolj ali manj redna človekova vsakdanja ali praznična opravila, dejanja, ki se ponavljajo enkrat ali večkrat v letu na določene dneve, ob določenih priložnostih, medtem ko so šege nekaj globljega. So oblike medčloveških odnosov in dejanja, ki se prav s temi odnosi dvigujejo iz vsakdanjih povprečij na pomembnejše, poudarjeno ali praznično mesto v skupnosti.³ Ali bolj enostavno: če kmet vsako jutro pogleda po vremenu, je to navada; če pa ob nevihti položi dvojce grabelj navzkriž z zobmi navzgor, da bi pregnal točo, potem je to šega.⁴ Šege in navade ter s tem praznovanja so del nesnovne kulturne dediščine, katere pomen je mednarodna organizacija UNESCO prepoznala kot pomemben dejavnik pri ohranjanju kulturne raznolikosti nasproti naraščajoči globalizaciji, saj pripomore k medkulturnemu dialogu in spodbuja spoštovanje do drugih načinov življenja.⁵

² Torkar Tahir, Zbiranje spominskega, str. 20.

³ Bogataj, *Nesnovna*, str. 15–16.

⁴ Kuret, O šegi, str. 311.

⁵ Spletni vir <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00002>.

¹ Ramšak, Zbiranje življenjskih, str. 37.

Na Jesenicah praznujemo različne, starejše in novejše praznike v vseh krajih občine, vendar v vsaki skupnosti z določenimi posebnostmi. Nekaterim praznikom nekje posvečajo več pozornosti, druge manj. Pestrost je tudi v praznovanjih ob kmečkih in delavskih praznikih. Nekaterim starim, tradicionalnim praznikom smo nadeli povsem sodobno preobleko, izumirajoče pa na novo poustvarili. »Izmislili smo si svoje, povsem jeseniške praznike ...

Kljub različnim vzrokom in načinom praznovanja imajo prazniki številne skupne lastnosti. Vedno, v vsej zgodovini in v vseh kulturah, je moral biti za praznovanje določen razlog. V preteklosti človek ali skupine ljudi niso nikdar storili pomembnejšega koraka ali stvari po naključju, ampak vedno v skladu z normami ali pravili. Ker so se zavedali svoje šibkosti in omejenosti in ker so menili, da se s pomočjo teh norm razodeva božanska sila, ki jih oživlja in brez katere ne bi mogli storiti ničesar, so to silo častili. Arhaični človek je bil povsem odvisen od narave, zato si je svet in naravo težko razlagal. To vlogo so prevzeli posamezniki, posvečeni možje ali žene, ki so na praznik ljudstvo povezovali s kozmičnimi silami. Zgodnji miti in prazniki so bili obredne imitacije dogajanj v naravi, tesno povezane z njenimi cikli umiranja in prerojevanja. Z razvojem religije so začeli častiti bogove. Večina praznikov oziroma oblik praznovanja vključuje nekakšno obliko drame, opisuje svete zgodbe, mite in dogodke v življenju različnih boštev in herojev ter uči in daje moralne napotke – so dramatiziran mit, prirejen ljudskemu razumevanju. Ker so bili prazniki sprva verski, se je vanje vključila vsa skupnost. Prazniki so postali mešanica verskih ritualov, atletskih iger in zabav; to je bil premor, beg od dela in vsakdanjih težav. Zato je ob praznikih zamrlo vse javno življenje. Preproste, tradicionalne družbe bolj pazijo na vsak dan; preokupirane so z vsakodnevnimi ali vsaj tedenskimi obredi, očiščevanji, tabuji in preganjanjem zlih sil. Pravi prazniki so v navadi pri tako imenovanih religioznih družbah, ki imajo tudi specifična boštva. Prav vsaka dežela na svetu ima svoje praznike, ki so si, vsaj kar se namena praznovanja tiče, zelo podobni. Rezultat preučevanja praznikov, v katerih se zrcalijo stare šege in verovanja, je prava zakladnica informacij o načinu življenja ljudi v preteklosti in sedanjosti.⁶

Številne šege in navade so se v stoletjih spreminjale, prilagajale času in okolju, prenekatere smo popolnoma posodobili, dodali pa smo jim tudi nove, tako uvožene kot svoje. Predvsem v zadnjem stoletju, z razvojem turizma, ki v ponudbo pogosto vključuje prikaz šeg in navad, prazniki postajajo žrtev sodobnih folklorizmov in s tem del množične kulture. Folklorizem je družbeno-kulturni pojav, ki največkrat že pozabljene oblike ljudske kulture (plese, pesmi, glasbo, šege idr.) oživlja kot znanstveno rekonstrukcijo ali pa

so te vključene v različne javne prireditve. Za folklorizem je značilno, da folklor živi zunaj naravnega, izvirnega oziroma avtohtonega folklornega okolja, da pri tem spremeni funkcijo, da je njen, izvirno z lokalno pripadnostjo povezan socialni in simbolni pomen prenesen na širšo pokrajino ali celo narodno raven. Na Slovenskem se je folklorizem zaradi domoljubnih namenov začel v 19. stoletju kot potrdilo kulturne samobitnosti in svojevrstnosti naroda. Po 2. svetovni vojni je bil pogosto zavestno vpeljan kot nadomestek za avtentično folkloro, marsikdaj jo je celo spodrinil.⁷

Kako so na Jesenicah včasih praznovali

Praznovanja povezujemo s šegami in navadami, ki jih Janez Bogataj deli v naslednje tematske skupine: življenjske šege in navade, letne ali koledarske šege in navade ter delovne šege in navade.

Prazniki imajo poleg vloge v skupnosti pomembno mesto v življenju posameznika in družine. To so predvsem življenjske šege in navade ob rojstvu, poroki, smrti ter ob različnih za posameznika in/ali družino pomembnih dnevih (obletnica poroke, god, rojstni dan, prvo obhajilo, birma, zaključek šolanja, prva plača, različni »krsti« ob sprejemu v društva in podobni obredi ob prehodu). V dosedanji strokovni praksi so bile imenovane tudi šege življenjskega kroga (cikla). Bistvena značilnost dediščine šeg in navad ob rojstvu, poroki in smrti temelji na čarajočih in obrambnih dejanjih ter na kultu rajnih ali prednikov, katerih namen je bil zagotoviti srečo, zdravje, rodovitnost in blaginjo, pa tudi to, da se mrtvi ne bi vračali ali škodovali živim.⁸ Torej to niso le prazniki v pravem pomenu besede, saj sem sodijo tudi šege in navade ob smrti kot pomembnem delu življenjskega kroga. Ravno te so doživele največje spremembe, kar je povezano z velikimi spremembami v tehnologiji pokopavanja in pojmovanja smrti.

Tudi starejše šege in navade ob rojstvu, kot je na primer verovanje v rojenice in sojenice, so le še spomin, na srečo zapisan v eni od obravnavanih knjižic. Takole piše Peter Zupančič iz Javorniškega Rovta: »Srečen dan v hiši je bil ob rojstvu otroka, ki so mu pomagale na svet vaše babice. Ženske so večinoma rojevale doma in morale že kmalu po porodu spet prijeti za delo. Dojenčku so do krsta prižigali svečo, da bi bil varen pred zlom. Po verovanju ljudi so ob rojstvu prišle v hišo vile rojenice in sojenice, da bi napovedale otrokovo usodo. Prva je napovedala mladost, druga zakonsko življenje, tretja pa starost. Ker je bila umrljivost velika, so se bali, da ne bi otrok odšel na oni svet nekrščen. Boter in botra sta odnesla otroka h krstu na Koroško Belo. Po običaju so doma spekli pogačo pletenico, da so jo na poti v dolino podarili prvemu, če je bilo le mogoče, moškemu, ki so

⁶ Ovsec, *Velika knjiga*, str. 9–14.

⁷ Baš, *Slovenski etnološki*, str. 131–132.

⁸ Bogataj, *Nesnovna*, str. 19–20.

ga srečali, z namenom, da bi bil otrok v življenju srečen in nikoli lačen.«⁹ Informator se rojenic in sojenic spomni le po pripovedovanju starejših, medtem ko so ostale pripovedi o rojstvu in krstu zelo podobne, ne glede na to, iz katerega jeseniškega naselja prihajajo. Vsa naselja na Jesenicah niso imela svoje cerkve in so novorojenca morali nositi h krstu, včasih v zelo težkih vremenskih razmerah, iz zgoraj zapisanega razloga pa je bilo treba vedno pohiteti. Otroka sta h krstu vedno nesla botra, nekateri omenjajo še postanek v gostilni, kjer sta bila zadolžena za zapitek, kar bi lahko primerjali s t. i. botrin(j)o, ki jo omenja Bogataj¹⁰ – gostijo ob rojstvu in krstu, na katero so bili vabljeni vsi člani (vaške) skupnosti, ki pa danes ni več v navadi. Očitno je bil zelo pomemben kruh, ki ga je krstni spreved oziroma boter nosil s seboj. To je bil po pripovedovanjih malo boljši bel kruh, šarkelj ali pogača, ki ga imenujejo tudi *prešča*. Šege, da so ga podarili prvemu mimoidočemu, da otrok ne bi trpel pomanjkanja, ni pozabil omeniti nobeden od pripovedovalcev, ki je govoril o krstu.

Krst je bil tesno povezan z naslednjim osebnim praznikom, godom. »Za rojstne dneve nismo vedeli in jih še manj praznovali. Takrat pa, ko je kdo praznoval god svetnika, po katerem je nosil ime, mu je mama ocvrla jajček, če je bil pri hiši,« se spominja Marija Klinar iz Plavškega Rovta.¹¹ »Slavlencu so vedno *ofrali* na predvečer godovnega dne. Čim bolj hrupno so udarjali s pokrovkami tako, da so vsi okoličani slišali, da se tam nekaj dogaja. V vsaki roki so imeli navadno kuhinjsko pokrovko in tolkli z eno ob drugo, dokler godovnica ni prišla na prag ali vsaj pogledala skozi okno. Pa se je primerilo, da sta dve sosedi z imenom Jožica bivali vsaka v svoji hiši, le da je bila tista, ki naj bi ji *ofirali*, mlado dekle, druga pa starejša in spoštljiva gospa. Mladenka, ki ji je to *ofiranje* veljalo, se je tako bala staršev, da se tudi ob najbolj vztrajnem *ofiranju* ni prikazala na oknu. Z veseljem pa je to storila stara gospa vsa srečna, da so se fantje spomnili na njen god in ji prišli *ofirat*. Seveda jih je bogato pogostila,« zapišeta anekdoto ob godu Lojzka in Marjan Praček z Murove. Pogostitev za tiste, ki so *ofirali*, je bila obvezna, bogata pa je bila toliko, kolikor si je slavljenec lahko privoščil.

V času življenja se zvrsti še mnogo za posameznika pomembnih, praznovanja vrednih dogodkov: prvi šolski dan, mogoče danes pomembnejši kot nekoč, prvo obhajilo in birma, zaključek šolanja in kasneje njegove obletnice, odhod k vojakom oziroma štelnga, poroka ... Do poroke pa je še dolga pot. Najprej se dekleta in fantje raje držijo vsak zase. Poznamo fantovska in dekleška združenja, ki jih sicer ne moremo označiti za praznovanja, kljub temu pa sodijo med življenjske šege in navade, saj govorimo, sploh

Šranga pred gostilno Pri Jerci (last Franci Smolej).

pri fantih, o dokazovanju, potrjevanju, ne nazadnje o neformalnih obredih prehoda. Na Murovi je bilo znano društvo Coklarjev, fantovska združba, katere vsak član je moral pri sebi imeti Višnarjeve coklice, sicer je plačal simbolično kazen v klubsko blagajno, iz katere so financirali nedeljske izlete. Po pripovedovanjih se je največ denarja nabralo ob nedeljah, ko so se preoblekli v »ta k mašni gvant«, coklice pa pozabili v »reklu« za vsak dan. Hruščani, na primer, so imeli prav poseben iniciacijski obred, o katerem pripoveduje Jože Kobentar: »Kar nekaj stvari mladi ne bi smeli početi, ker smo se spravljali v nevarnost. A kaj, ko pa je veljalo, da nisi bil Hruščan, če nisi šel po frančiškanski stezi ob slapovih Dobršnika, in to takrat, ko je bil ta bogat z vodo. Druga naloga je bila, da si se na smrekovih vejah podričal po Češnevcu. Imeli smo srečo, da se nikomur ni nič zgodilo.«¹² Radi so se pokazali pred dekleti, še raje pa jim ponagajali: »V Jakopičevo breskev so skrili bučo, izrezljano v smrt, vanjo ponoči prižgali svečo in tako strašili plašne punce. Noči so bile takrat res črne, saj javne razsvetljave ni bilo,« razlaga Štefanija Muhar z Blejske Dobrave.¹³ To so bili že prvi, nedolžni znaki snubitve. Prava oblika pa so povsod znane podoknice, ki pa niso bile vedno pod pravim oknom. Takole se spominja Ludvik Kokošinek s Kurje vasi, kako je snubil dekle: »Nazaj grede sva se ustavila pod oknom mojega tedanjega dekleta (zdaj žene). Igrala sva pod oknom eno, dve, tri podoknice, a okno se ni odprlo. Potem sva šla k Jernejčku. Samo enkrat sva zaigrala, pa se je okno takoj odprlo. Naslednji dan sva izvedela, da je v sobi, pod katero sva igrala, spal ata.«¹⁴ Kmalu je sledila poroka oziroma še prej dekleščina in fantovščina. Iz zapisov izvemo, da so bila dekleta pri tej šegi bolj umirjena, medtem ko so se fantje včasih celo stepli. Za bodočega ženina so bile naloge pogosto težke, celo nevarne, vse to pod pretvezo, da se mora pripraviti na težo zakonskega jarma. V podobni obliki so se pri nas fantovščine ohranile vse do danes.

⁹ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v Javorniskem*, str. 78.

¹⁰ Bogataj, *Nesnovna*, str. 20.

¹¹ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v vaseh*, str. 11.

¹² Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Hrušici*, str. 55.

¹³ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Blejski*, str. 61.

¹⁴ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Jesenicah*, str. 50.

O pomenu dogodka, kot je poroka, priča že sama pogostost zapisov, ki jih najdemo v knjižicah *Kako so včasih živeli?*. Opisi so zelo podrobni. Tako na primer Tilka Klinar s Plavškega Rovta opisuje svojo poroko: »Najprej je bila dopoldne na Jesenicah civilna poroka. Opoldne sva imela še cerkveno poroko pri Sveti Katarini na Homu, saj je običaj, da je cerkvena poroka tam, kjer je doma nevesta. Popoldne smo šli v Bohinj na kosilo, potem pa še z ladjo na blejski otok. Proti večeru smo se odpravili proti novemu domu k Šimnovcu v Plavškem Rovtu, kjer so se zbrali tudi svatje – najini sorodniki in sosedje. Ko smo se v mraku pripeljali na dvorišče, je bilo tam zelo »delovno« ozračje. 'Kaj pa hočete?' so nas povprašali. Povedali smo, da smo svatje in da smo s Štefanom in nevesto, a vse skupaj ni nič zaleгло. 'Kaj nas motite! Ne vidite, da imamo preveč dela! Vi pa takole postopajte in zapravljate čas in denar!' sta komentirala svoje delo dva soseda, ki sta pred vhodnimi vrati oblečena v mesarja 'klobasala'. Pred sabo sta imela pletene koše in v njih žaganje. V ženske nogavice sta z 'drsknco' basala maso in špilila klobase. Po daljšem pregovarjanju in dokazovanju, kdo da smo, sta se le začela pogovarjati z nami. Vrata in vse je bilo zaprto. 'No, dobro. Če že vztrajate, se bomo pa pogovarjali, ampak prej boste uganili nekaj ugank!' je komentiral prvi 'mesar' in razmišljal, kako bi nas spet spravil v zadrego. 'Kaj je robec na pet voglov?' se je glasilo vprašanje. Seveda odgovora nismo vedeli, a s pomočjo prič in ostalih pogajalcev smo uganili, da je to roka, s katero se usekneš in odvržeš smrkelj. Sledile so še druge uganke. Ženina so vprašali, koliko je stara njegova žena. 'Kmalu bo dvajset!' 'Ne bo držalo! Le nekaj ur!'«¹⁵ V vseh zapisih najdemo šranganje, torej odkup ženina ali neveste, pogosto se spominjajo kraje neveste ob polnoči, navadi, ki ju poznamo še danes, in pa mogoče nekoliko pozabljene šege, da je nevesta po prihodu iz cerkve otrokom vrgla pest drobiža za srečo. Zanimiv je tudi zapis o dekletu, ki ob poroki še ni bilo polnoletno in so ji morali leta dokupiti, žal pa ne razložijo, kaj to pomeni. Pomemben del novega življenja je tudi nevestina bala, v kateri je bilo pohištvo, posodje, posteljnina in obleke, nekatere so s seboj odnesle celo brezovo metlo. Izvemo tudi, da predporočne pogodbe niso nobena novost in da so zagotovo obstajale že na prelomu iz 19. v 20. stoletje.

Kot pravi Bogataj, se je dediščina šeg in navad ob poroki ohranila le v nekaterih sestavinah, zlasti na podeželju, v mestnem okolju pa se pogosto uvaja kot popestritev in »drugačnost« poročnega obreda. Med sestavinami poročne dediščine, ki se je v močno spremenjenih oblikah ohranila v sodobnost, so različni »obredi ob prehodu«.¹⁶ Kljub temu najdemo zapise o navadah, ki še niso zamrle ali pa vsaj ostajajo v zapisih spominov še živečih domačinov.

Življenjske šege in navade niso le prazniki v pravem pomenu besede, saj sem sodijo tudi šege in navade ob smrti kot pomembnem delu življenjskega kroga. Ravno te so doživele največje spremembe, kar je povezano z velikimi spremembami v tehnologiji pokopavanja in pojmovanja smrti. Kljub temu da je v sodobni družbi smrt skoraj tabuizirana ali pa vsaj neradi govorimo o njej, v spominih, ki so jih zapisali Jeseničani, šege in navade ob smrti pogosto omenjajo in jih tudi zelo natančno opisujejo. Točno so bile določene vloge najbližjih sosedov, tako žensk kot moških. Štefanija Muhar razlaga, kako so poskrbeli, da se je novica razširila po vasi: »Kadar v vas zareže smrt, takrat se dve sosedi pokojnika odpravita po vasi, ena na vzhodno, druga na zahodno stran, in vsaka hiša prispeva skromen dar za družino žalujočih.«¹⁷ Sicer pa je prebivalce na smrt v vasi opozoril že cerkveni zvon in po načinu pritrkavanja so vedeli, ali je umrl moški, ženska ali otrok. Anton Ravnikar z Murove se takole spominja dogodkov, ko je umrla njegova stara mama: »Ko je tiho zaspala, so jo sosede umile, oblekle v že dolgo pripravljeno obleko, obule v posebne papirne copate, v sklenjene roke pa položile križ z rožnim vencem. Ostali smo molili v drugem prostoru. V pritlični spalnici so omare prekrili s posebnimi zavesami in uredili razsvetljavo. V posodi pred krsto je bila voda z blagoslovljeno soljo in vejica pušpana. Do pogreba je moralo miniti 48 ur. Prihajali so sorodniki in znanci, jo pokropili in se od nje tako poslovili. Dolga dneva sta minila v molitvi in seveda tudi pijači. Sosedje so pomagali pri izkopu jame na Šrancovem družinskem grobu na pokopališču. V zadnjih trenutkih preden so pokojnico odnesli z domačije, so ostali pri njej le ožji družinski člani. Nato so prišli nosači (obvezno sosedi) in zabili krsto. Sprevod je šel do cerkve, kjer je bil opravljen krajši obred. Ko so pogrebci zapustili hišo, so sosede očistile in pospravile prostor, kjer je ležala pokojnica.«¹⁸ Pripovedovalci pogosto poudarjajo, da se je pokojnika vedno neslo

Pogrebni sprevod na poti iz Plavškega Rovta okoli leta 1950 (hišni arhiv Gromčevih).

¹⁵ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v vaseh*, str. 40–41.

¹⁶ Bogataj, *Nesnovna*, str. 20–21.

¹⁷ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Blejski*, str. 70.

¹⁸ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Murovi*, str. 55.

Rovtarji ob pustnem običaju vlačijo ploh (last Jože Noč).

čez prag z nogami naprej, ta šega pa še živi v različnih rekih in pregovorih. Pogrebni sprevod je šel od hiše na pokopališče, pogosto tudi do sosednje vasi ali na Jesenice, če v kraju niso imeli svoje cerkve. Iz Plavškega Rovta na primer so pokojnika nosili peš na Jesenice vse do leta 1948, kasneje pa so ga peljali s konji. Takrat so na voz zraven umrlega posadili otroka, da bi živa duša spremljala mrtvega k zadnjemu počitku, prej pa so to vlogo imeli nosači.

Kako se šege in navade ob smrti spreminjajo oziroma poenostavljajo, prikaže zapis Franca Hribarja s Planine pod Golico: »Takrat se je mrliča 'vahtalo' po tri dni in tri noči. Ko je ležal na parah, so prišli sosede in cela vas. Imeli so veselico, 'rihtarja bili'. Takrat, ko je moj stari oče ležal na parah, so jedli suh kruh in ga zalivali s šnopsom pa moštom. Ko pa je moj oče ležal na parah leta 1970 in sem že zaslužil, sta morala biti golaž in vino. Tudi takrat smo 'vahtali' dve noči. Takrat so na pokopališču skopali jamo dva metra globoko. Potem so bile žare, a še danes so nekateri starokopitni in pravijo, da morajo biti krste.«¹⁹ Danes je *vahtanje* skoraj popolnoma nadomestila mrliška vežica, krste se umikajo žaram, v zadnjem času pa se svojci vedno večkrat namesto pokopavanja v grob odločajo za raztros pepela pokojnega.

Letne ali koledarske šege in navade so posebni dnevi, dejanja in obredja, ki se zvrstijo v posameznem letu. Povezani so z življenjem, gospodarskim, družbenim in duhovnim prizadevanjem posameznika, družine, skupine ali širše družbe in imajo posvetni ali/in religiozni značaj. Dediščina letnih ali koledarskih šeg in navad še danes kaže na Slovenskem zelo pestro podobo, ki se razlikuje po posameznih pokrajinah, zelo pa je poudarjena vsebina vseh sodobnih praznovanj. Kljub številnim inovacijam na eni in transformaciji tradicionalne kulturne podobe na drugi strani pa letne koledarske šege in navade še vedno pomembno sooblikujejo ritmična razmerja med delavniki, vsakdanjiki in prazniki ter imajo pomembne družbene funkcije pri vključevanju posameznika, družine in skupin v skupnost, hkrati pa so tudi odraz družbene ureditve in mišljenja ljudi, njihovih vrednot in norm.²⁰

V dediščino letnih ali koledarskih šeg in navad med drugim spadajo prazniki, katerih korenine segajo še v predkrščansko dobo – dobo, ko so ljudje čas dojemali ciklično. Slavili so plodnost, novo rojstvo in pomlad, simbolika in obredja pa so se ohranila v praznovanju pusta in velike noči. Ravno zaradi starosti je dediščina šeg in navad ob teh praznikih najbolj pestra. In če smo prejšnji sklop praznovanj zaključili

¹⁹ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v Planini*, str. 12.

²⁰ Bogataj, *Nesnovna*, str. 22–25.

s smrtjo, na tem mestu začnimo s pomladjo kot simbolom novega rojstva oziroma začetka.

Predpustni čas in pust pravzaprav označujeta začetek leta. Sklepamo, da so se ljudje šemili že vsaj pred deset in več tisoč leti. Najprej menda zato, ker so menili, da se v našemljencu naseli duh rajnega prednika. Pozneje zato, ker se je človek le v šemski opravi lahko približal duhu ali duhovom, ki oživljajo naravo in ji gospodujejo. Ljudje se še dandanes šemijo po vsem svetu, po vseh celinah, med vsemi narodi in ljudstvi.²¹ Te stare šeme so bile strašljive, pust pa je sčasoma dobil bolj norčavo podobo. Prastarim in sodobnim maškaram je skupno, da prinašajo srečo, tako jim vedno odpustimo pustne vragolije.

Ena od gorenjskih posebnosti pri praznovanju pusta je vlečenje *ploha*, če se v vasi med božičem in pustom nobeno od deklet ni poročilo. Ta šega se je na Hrušici, Koroški Beli, v Plavškem Rovtu in Planini pod Golico ohranila do nedavnega, ponekod pa jo zopet obujajo. O vleki ploha piše Helena Razingar s Planine pod Golico: »V predpustnem času je bil živ običaj vleke ploha. Pripravili so ga pa tako, da so s »ta velikih gruntov« zastonj dobili celo brino (smreko), ki so jo privlekli 'na korit' sredi vasi in jo pri Gromčevi hiši postavili čez cesto. Dekleta, ki so šla tam mimo, so morala ploh 'kušniti' (poljubiti). In ker so se plohu na daleč izogibala, so jih fantje lovili po celi vasi, tako da so se 'kušvanja' ploha težko izognila. Za ploh so potem 'glihali' (se dogovarjali za ceno) s ta starim Erlahom, ki ga je odkupil za svojo žago. Izku-piček so porabili za veseljačenje.«²²

Kot še eno gorenjsko posebnost v pustnem času Kuret omenja sprevođe.²³ Na Jesenicah so se še posebej potrudili Hruščani, ki so se z okrašenimi vozovi množično podali na Jesenice, kjer so se priključili glavnemu sprevodu, ki se je odvijal okoli druge ure popoldne, ko se je končala izmena v železarni, potekal pa je od Čufarjevega trga v središču mesta do Javornika na vzhodu. Prav posebna pa je pustna prireditev Smuk za trofejo Svinjska glava, ki poteka že od leta 1967 na smučišču v Planini pod Golico. Sodelujoči vseh generacij na veleslalovski progi v različnih kategorijah tekmujejo za naslov najboljše maske, pravo pečeno svinjsko glavo pa dobi maska ali skupina, ki se najbolj približa srednjemu času proge. Tako na sprevodu kot na »Svinjski glavi« maskare predstavljajo in kritizirajo aktualno družbeno-politično stanje v kraju in širše. Kako se zgodovina ponavlja, priča zapis Mojce Bele s Hrušice: »Leto kasneje so predstavili Železarno kot molzno kravo. Železarna Jesenice je bila edini financer hokeja na Jesenicah in spraševali so se, kje so drugi financerji, ki bi pomagali.« Povsem enaka maska bi bila aktualna tudi danes.

Norčavi pustni čas se zaključuje s pepelnico, ko so

na Jesenicah zažigali pusta, kar Niko Kuret označi kot najznačilnejši gorenjski pustni običaj.²⁴ »Na Koroški Beli je bil znan tudi pokop pusta. Na pustno soboto so pusta 'nabasali'. V staro moško obleko so natlačili seno ali slamo in ga posadili za šank v vaško gostilno, kjer je sedel do pustnega torka. Na pepelnično sredo so pusta nosili po vasi in ga proti večeru zažgali,«²⁵ je razložil Janez Sterle s Koroške Bele, ki skuša v zadnjih letih s Kulturnim društvom Možnar to šego obuditi.

»Po pustnem torku je bila pepelnica. Od pepelnice do velike noči je bil post, čas, ko se niso poročali. Postni čas so spoštovali. Takrat se niso udeleževali nobenih zabav in prireditev,«²⁶ se spominja Lojzka Ravnik iz Plavškega Rovta, kako resen je nato čas po pustu. Post pa je priprava na enega najpomembnejših praznikov letnega cikla – veliko noč. Če so letne šege in navade nasploh skozi čas najbolj ohranile svojo prvobitno obliko, to še najbolj drži za šege in navade ob veliki noči. Velikonočni čas se začne s cvetno nedeljo, ko so fantje radi tekmovali, kdo bo pripravil večjo cvetnonedeljsko butaro, na Jesenicah imenovano *baganco*. Pripravljena naj bi bila iz sedmih vrst lesa, kot simbol sedmih zakramentov, a danes so bagance »revnejše«, pogosto kupljene na sejmi ali v supermarketih, take, ki so značilne za Ljubljano z okolico. Blagoslovljeno baganco so nato dali k sadnemu drevju, da bi bogato obrodilo, njen les pa so gospodinje ob nevihtah dajale na ogenj, saj naj bi jih obranil pred točo. Veliki teden prinaša pisano bero šeg in navad, ki jih v določeni meri še ohranjamo, medtem ko nekatere počasi izumirajo. Ena od teh je, ko so otroci Bohca strašili, česar se še spomni Janez Pšenica z Murove: »Gospodinje so bile navajene, da so na veliko soboto čakale na blagoslovljen ogenj. Priprave na ta običaj pa so tekale cel veliki teden. Fantje smo po vseh dvoriščih iskali zaboje ali stare sode. Največ smo jih dobili pri trgovcih. Vse te zaboje smo znosili na travnik za cerkvijo, na kraj, kjer danes stoji župnišče. Začelo se je v sredo, nadaljevalo pa na veliki četrtek in petek, vsak dan ob isti uri. Ko je v zvoniku ob treh popoldne zaregljala ragla, smo začeli s koli razbijati na kup zložene zaboje in sode. Razbijali smo tako dolgo, da smo vse zdrobili v manjše kose in jih na koncu znosili na kup za sobotni ogenj. Za cerkvenim zidom pa so starejši fantje streljali z možnarji na karbid. V soboto zjutraj smo zgodaj zakurili ogenj. Ta je gorel približno dve uri. Župnik ga je blagoslovil, nato pa smo žerjavico raznašali po domovih v preluknjanih pločevinkah, ki so bile navezane na žico. Med tekom smo te pločevinke vrteli, da je ogenj ostal živ. V Plavški Rovt so fantje težko prinesli živ ogenj, ker je bilo predalet. Zato so prižigali lesne gobe, privezane na žico.«²⁷

²¹ Kuret, *Praznično*, str. 12.

²² Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v Planini*, str. 67.

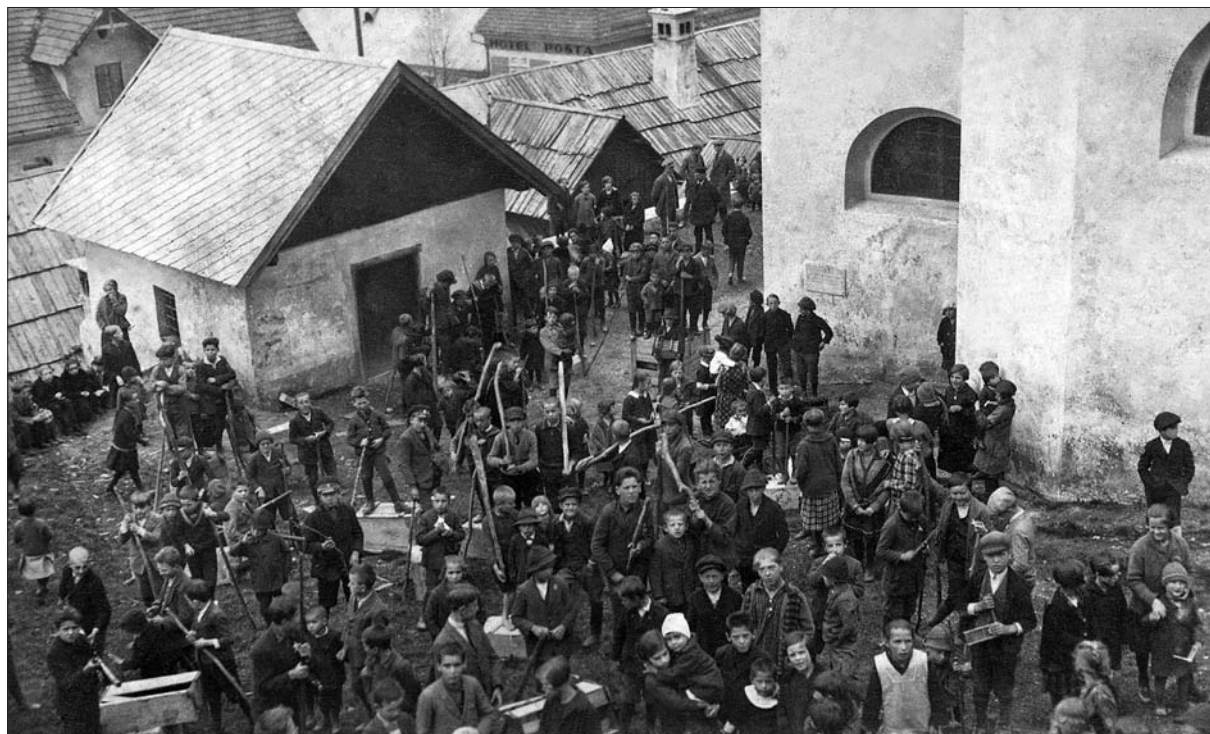
²³ Kuret, *Praznično*, str. 44–45.

²⁴ Prav tam, str. 76.

²⁵ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Koroški*, str. 83.

²⁶ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v vaseh*, str. 38.

²⁷ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Murovi*, str. 71.

Velikonočno ragljanje (last Zvonka Petrovič).

Ko je blagoslovljeni ogenj zagorel v domačem štedilniku, so gospodinje na njem pripravile velikonočne dobrote, ki so jih nesli k *žegnu* (blagoslovu). Pojedli pa so jih lahko šele v nedeljo pri zajtrku. Otroci so radi pirhe *štrucali*, to je igra, pri kateri dva tekmovalca drug drugemu poskušata razbiti pirh. Tisti, ki ima trši pirh, dobi še drugega. Ob večjih praznikih, sploh na veliko noč, so streljali z možnarji. Na Koroški Beli to tradicijo ohranja Kulturno društvo Možnar. Njegov predstavnik Janez Sterle opisuje potek ob veliki noči: »Možnarji so se oglasili že na veliko soboto dopoldne, ko so odvezali zvonove, popoldne pa so oznanili blagoslovljanje velikonočnih jedi. Na velikonočno nedeljo se strelja pri vstajenski procesiji, kar uprizarja pokanje skal ob Kristusovem vstajenju. Pokali so nekdanj zlasti na Štajerskem in Gorenjskem. Na Koroški Beli se procesija začne na velikonočno nedeljo, ob šestih zjutraj. Prav tako se takrat strelja z možnarji, ki, kot je že povedano, oznanjajo Kristusovo vstajenje. Nekdaj so streljali na velikonočno nedeljo in na semenj. Danes streljamo na velikonočno nedeljo in 1. maja.«²⁸

Procesij so se ljudje udeleževali tudi ob drugih pomembnih cerkvenih praznikih. Poleg velikonočne je bila bolj množična še procesija ob sv. Rešnjem telesu. Procesija je šla skozi vse Jesenice, okna domov pa je krasilo zelenje in sveče. Od pomembnejših praznikov letnega cikla je v zapisih večkrat omenjen še veliki šmaren, vendar informatorji o posebnih šegah in navadah ob tem ne govorijo. K letnim šegam

in navadam prištevamo tudi lokalne praznike, ki so bili v preteklosti največkrat vezani na god lokalnega patrona, danes pa jih pogosto obeležujejo na datum dogodka, pomembnega za skupnost. Na Jesenicah je že od nekdaj znan in še danes živ Jožefov sejem. Tudi Angela Ferjan z Jesenic ima lepe spomine nanj: »V času Jožefovega sejma na Stari Savi je bil za nas praznik. Vsi štirje otroci smo kramarjem z železniške postaje z vozičkom prevažali njihovo robo. Najraje smo imeli turški med. Kar smo zaslužili, smo dali mami. Tudi ležišča smo odstopili kramarjem. Štanti so bili postavljeni od Hermana do Markotove gostilne in še dalje.«²⁹ Sejme so na svoje zavetnike imeli tudi na Koroški Beli in na Blejski Dobravi. Tam je na svetega Štefana znan blagoslov konj, običaj, ki so ga znova obudili. Eden novejših lokalnih praznikov, ki se je ohranil do danes, je praznik oziroma mesec narcis v Planini pod Golico, ki je posvečen značilnemu in edinstvenemu rastišču t. i. ključavnic, ki v tem kraju množično cvetijo v maju. Cvetiče poljane in osrednja prireditve, tekmovanje za izbor miss narcis, sta glavni turistični atrakciji železarskega mesta. Tudi na Hrušici je datum vaškega praznika razmeroma mlad, saj ga praznujejo na dan odprtja železniškega predora.

Zimski čas se nekako začne že na vse svete, ko dela zunaj hiše ni več, dan je kratek, življenje se umiri. Gospodinje so očistile domove in jih blagoslovile s kadilom – bagancami od prejšnje cvetne nedelje –,

²⁸ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Koroški*, str. 84.

²⁹ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Jesenicah*, str. 53.

*Streljanje z možnarji na Konarjevem rovtu leta 1939
(last Kristina Razinger).*

otroci pa že pričakujejo Miklavža. Čas zimskih praznikov se prične z adventom. Lojzka in Marjan Praček se spominjata pozabljenega običaja, ki je živel tudi na Murovi: »Lepa je bila na Murovi tudi stara navada, da v adventnem času »Marijo nosijo« od hiše do hiše in se ustavijo pri družini, ki se je odločila, da sprejme Marijo in Jožefa v prenočišče. Ta navada ponazarja, kako sta Marija in Jožef iskala prenočišče v času popisovanja prebivalstva na Judovskem po Betlehemu. V hiši družine, ki se je odločila za eno noč prenočiti Marijo in Jožefa, so zbrani znanci, sosede in drugi okoličani molili in peli božične ter druge nabožne pesmi, gostiteljica pa jih je na koncu pogostila. Prenocišče so na tak način iskali do svetega večera pred božičem.«³⁰ Miklavž je bil za otroke zagotovo največji praznik in nihče od pripovedovalcev ga ni pozabil omeniti. Domačini so si izdelali kostume in na Miklavža so po vasi poredne otroke strašili parkeljni, pridne pa je razveseljeval Miklavž s skromnimi darili. Razen suhega sadja in piškotov so otroci iz Rovt pogosto dobili sanke, s katerimi so se nato vozili v šolo. V parkeljne so bili navadno oblečeni mladi fantje, ki so še raje kot otrokom ponagajali dekletom, ki so zaradi tega tisti dan raje ostajala doma. »Proslavljanje božiča se je začelo s postavljanjem jaslic na predvečer praznika. Nato so šli z 'žegnano' vodo kaditi in kropiti. V posodo so dali nasekano 'baganco' od velike noči, ji dodali žerjavico, da se je kadilo in prijetno dišalo. Šli so okrog gospodarskih poslopij in v vse hišne prostore ter zraven molili rožni venec. Ta običaj so ponovili za novo leto in na svete tri kralje. Takrat so na podboje vrat zapisali začetnice imen kraljev (G+M+B) in letnico,«³¹ se prednovoletnega časa spominja Peter Zupančič iz Javorniškega Rovta. Vse manj ljudi se spominja običajev na tepežni dan oziroma na nedolžne otročiče. Takrat so šli otroci po hišah *šapat* ali koledovat. S šibo v roki so prosili dobrot z besedami: »Šiba, šaba, kdor kaj da, gre v nebesa, kdor pa nič, pa v peklič!« Ob novem letu ni omenjenih posebnih praznovanj, razen da so pokadili

hišo z baganco, tako kot v začetku adventa, na božič in kasneje na svete tri kralje. Takrat so okrog hodili pevci ali otroci in koledovali. Antonija Robič opisuje ta praznik v Plavškem Rovtu: »Na tej domačiji (pri Blažu Smoleju) se je sestajala tudi 'ekipa' svetih treh kraljev in njihovih spremljevalcev – vaških pevcev. Po novem letu so na njihov dan hodili od hiše do hiše in pobirali darove – razne dobrrote, hrano, pa tudi denar za cerkev, s katerim so nato obdarovali najbolj revne otroke. Nekaj zbranega denarja pa je moralo ostati za »fešto« (slavnostni zaključek pohoda), ki so jo ob zvokih harmonike prav tako pripravili pri Smoleju.« Po pripovedi Jerce Čop je na čelu spreveda nekdo nosil križ in spraševal: »Ali želite videti svete Tri kralje?« Za njim je bil berač s košem, v katerega so dajali darove.³²

Posebno vprašanje predstavlja dediščina državnih praznikov, kjer v večini primerov še ni izoblikovane obrednosti in jih ljudje razumejo kot dela proste dneve, ne pa tudi v smislu globljih pomenov. Mor-da predstavlja izjemo dediščina in sodobnost praznovanja prvega maja – delavskega praznika.³³ Na delavskih Jesenicah je praznik dela in še kateri sodobni praznik vsekakor taka izjema. Nepozabne so množične proslave 1. maja na Poljanah na Kočni in tipična prvomajska budnica, sicer znana tudi v drugih slovenskih krajih, na Lipcah in Blejski Dobravi pa je, kot pravi domačinka Štefanija Muhar, dobila »domovinsko pravico«. Še danes na predvečer praznika dela prižigamo kresove, kar ima sicer starejše korenine v praznovanju pomladi, množične (politične) delavske shode, manifestacije in rdeče nageljne v gumbnicah pa so bolj ali manj zamenjali družinski izleti v naravo ter pikniki.

Delavski praznik naj bo iztočnica za zadnjo skupino praznovanj: delovne šege in navade, ki jih razumemo kot dejanja, dogodke, obredja, praznike in igre, ki spremljajo opravila in delovne postopke, označujejo zaključek ali začetek del na različnih področjih in v okviru različnih delovnih, poklicnih in družbenih skupin. Dediščina delovnih šeg je razmeroma skromno razširjena, kar je povezano z velikimi spremembami in opuščanjem t. i. tradicionalnih del v okviru kmečkega gospodarstva, tudi obrtništva in na drugih področjih. V obrtniških in drugih sodobnih delovnih okoljih pa se razvijajo številne nove oblike delovnih šeg in navad, ki so pogosto povezane s praznovanji uradnih praznikov, rojstnih dni in porok zaposlenih, sprejemom v delovno razmerje idr.³⁴

Kljub temu na Jesenicah še obstajajo spomini na določene šege in navade ob košnji, spravilu, gnanju živine na pašo, trenju lanu, oglarjenju, kolinah ... Sem lahko uvrstimo tudi praznik rudarjev, god sv. Barbare. Predvsem pa so živi spomini na obvezne *likofe* po

³⁰ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Murovi*, str. 28.

³¹ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v Javorniškem*, str. 79.

³² Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v vaseh*, str. 43.

³³ Bogataj, *Nesnovna*, str. 24.

³⁴ Prav tam, str. 26–27.

opravljenem delu. »Ja, a gunga pa ni?« so spraševali kosci, če z žganjem še niso postregli.³⁵ Ljudje se še spominjajo tudi kar nekaj šeg in navad ob različnih delih. Ofiranje ob košnji (ki je drug običaj kot ob godu) opisuje Jeka Čeh iz Planine pod Golico: »Naslednji dan so pričeli v rovtih kositi. Stari Kopišar je rekel: 'Jutri bomo mi cel naš rovt z železam pokril!' in pri tem mislil na kose. Ko so pokosili seno in pomalicali, so tudi na rovtih 'ofirali'. Eden od fantov je nastavil 'ta zadnjo plat' kot pri igri 'rihterja bit', dva pa sta eno od deklic prijela pod pazduho in za noge. Potem so jo trkali vanj in prosili za lepo vreme. Pozimi so dekleta izdelovale čipke, da so z njimi obrobile spodnje hlače, če bi se slučajno pokazale izpod krila. Enkrat so punco tako močno trčili v fanta, da se je skotalil po bregu navzdol, ostali pa so se smejali.«³⁶ »Zadnji rjuhi se je reklo baba, ker je nosač večkrat prinesel v rjuhi med senom skrito dekle in bil na koncu deležen zabavljanja nakladalcev,«³⁷ pripoveduje Jože Kobentar s Hrušice. Če se kosci še danes v rovte podajo s kosami in kosijo na tradicionalen način, pa je trenje lanu pri nas že povsem izumrlo, s tem pa tudi šege in navade, povezane z njim. Nekdanje terice pripovedujejo, da se je tudi po tem opravilu dobro jedlo, premožnejši je bil kmet, čigar lan je bil, boljša je bila hrana. Heda Alič iz Javorniškega Rovta se spominja, »da je bilo trenje lanu težko in naporno delo, ki je trajalo do nekaj tednov, kljub temu pa ob delu ni manjkalo veselja in petja. Posebno veselo je bilo zvečer, ko so se dekletom pridružili fantje in so si morali nadeti iz preje narejene repe, s katerimi so izgledali prav smešno.«³⁸ Tudi ličkanje koruze je bilo žensko opravilo, nagrada pa hrana in pijača, včasih tudi ples, vedno pa prijetno druženje ob petju. Med delovne šege in navade spadajo tudi pregovori, po katerih so se kmetje ravnali, do kdaj mora biti določeno delo opravljeno. V planini so pasli le do malega šmarina, saj je veljalo, da če je šmaren lep ali grd, mora živina s planine, saj prvi sneg največkrat zapade že takoj po prazniku ali v nekaj dneh. Velik praznik so bile koline, saj je bilo meso, razen v času kolin, le redko na mizi. Robert Sušanj s Koroške Bele je kot mnogi pri kolinah moral pomagati že kot otrok: »V času kolin se je na dvorišču tudi klalo. Prašiče smo klali na posebni 'stolici', krave in teleta pa največkrat privezane za zadnji nogi in z vrvjo dvignjene ob skednju. Mesarju je pomagala cela hiša. V kotlu v kopalnici smo zakurili za vrelo vodo (v tem kotlu se je segrevala tudi voda za kopanje). Sam sem se izmikal čiščenju črev, ki so jih čistili z žlicami ob gnojni jami. Neizmerno je smrdelo in bil sem pripravljen poprijeti za vse drugo, samo za to ne.«³⁹

Tesno povezano z železarstvom je bilo oglarstvo,

Rudarji v prazničnih uniformah (brani Franc Hribar).

ki je danes že skoraj izumrlo. »Že zelo dolgo nazaj, ko so še krčili gozdne jase in iz lesa pridobivali oglje, je bil to pomemben kulturni dogodek, saj so pri čuvanju tleče kope po ustnem izročilu prenašali zgodbe in prigode, ki bi drugače šle v pozabo. Naporno delo se je občasno končalo z veselico. Igrali so ansambli, sestavljeni iz domačih glasbenikov. Prilagodljivo letnemu času so veselice popestrili z značilnostmi časa, kraja ali aktualnega dogodka. Ob koncu, ko je že močno igral alkohol, so se skoraj vedno oblikovale 'prigel' bande. V spopadih je obvezno tekla tudi kri, a hujših poškodb ni bilo. Preventivno so lastniki ograj ob veseličnih prostorih ograje odstranili vnaprej,«⁴⁰ pripoveduje Jože Kobentar s Hrušice. Zelo pomemben praznik na Jesenicah, prav tako povezan z železarstvom, je bil praznik svete Barbare, zavetnice rudarjev. Žal je o njem zelo malo zapisov, le eden od informatorjev, čigar stari oče je bil rudar, se spominja, da se na tri praznike v letu ni smelo delati: božič, veliko noč in sveto Barbaro, od teh pa so najbolj spoštovali ravno Barbaro.

Velik dogodek za Jesenice in širšo okolico je bila izgradnja železnice. »Isti večer je napravila tovarna v Hrenovci veliko slavnost, ker je bil potrjen projekt za novo karavansko železnico. Igrala je godba, spuščali so rakete, plesali [...],«⁴¹ najdemo zapisano v dnevniku Andreja Čufarja, nekdanjega jeseniškega župana. Prav tako, čeprav mnogo kasneje, je bilo pomembno odprtje avtocestnega predora na Hrušici. Bolj lokalne narave, pa kljub temu pomembna pridobitev, je bila elektrifikacija Blejske Dobreave, ki se je spominja Štefanija Muhar: »Največja veselica se je zgodila prva leta po vojni, ko so Lipce dobile električno napeljavo. Veselje je bilo nepopisno, čeprav je vsaka hiša dobila za začetek le eno vtičnico in eno luč. Pri Pibru v kleti je bila veselica. Jedlo, pilo in pelo se je, gospodarji so bili tako navdušeni, da so Novšaka in Balantiča, glavna 'elektrikarja', vozili kar v 'koreti', vozičku na dve večji kolesi in z držalom čez celo širino voza, po

³⁵ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v Planini*, str. 23.

³⁶ Prav tam, str. 40–41.

³⁷ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Hrušici*, str. 26.

³⁸ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so v Javorniskem*, str. 43.

³⁹ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Koroški*, str. 47.

⁴⁰ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Hrušici*, str. 71.

⁴¹ Po Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Murovi*, str. 11.

Svečanost ob odprtju Karavanškega železniškega predora leta 1906 (hrani GMJ).

vasi.⁴² Velik dosežek za vas. Med delovne šege in navade bi lahko šteli še izgradnjo hiše; čeprav je to že praznik na osebni oziroma družinski ravni, je po eni strani življenjski praznik. Vendar bi konec koncev tudi sveto Barbaro kot god uvrstili med letne šege in navade, kljub temu da je povezana z zelo specifičnim delom oziroma poklicem.

Po drugi svetovni vojni so bila v železnarni pogosta slavnostna odprtja posameznih novih obratov, ki so jih vedno priredili ob pomembnih državnih praznikih, največkrat na takratni dan republike. Tako letne šege in navade dobijo dimenzijo delovnih šeg in navad v povsem sodobni preobleki, čeprav sta bili simbolika in ritualnost v tistih časih in ob takih dogodkih močno razviti, kar je sicer značilno za starejša praznovanja.

Vedno se porajajo nove, sodobnejše oblike praznovanj, ki so lahko popolnoma lokalnega značaja ali vezane na enkratni dogodek. Uvrstimo jih lahko v več kategorij, vsekakor pa si zaslužijo omembo. Govorimo na primer o prihodu prvega avta na Staro Savo, ki je povsem osebni praznik, vendar ga je ožja skupnost v tistem trenutku vzela za svojega. Stane Tušar z Jesenic se ga spominja takole: »Kdaj točno si je direkcija Kranjske industrijske družbe (KID) omislila prvi luksuzni avto za prevoze direktorjev in šefov, žal točno ne vem. Bilo je verjetno leta 1934, vsekakor pa še pred stavko jeseniških železarjev leta 1935. Čeprav avto za direkcijo KID ni bil nikakršna luksuzna limuzina 'ala buick', je povzročil nemajhno senzacijo. In to skoraj nič manjšo kot na Kočevskem uplenjeni divji merjasec, ki ga je član lovske družine KID kot redko trofejo pripeljal na Jesenice.«⁴³ Razen občudovanja Jeseničanov je avto pomenil še precej več. S prihodom avtomobilov je namreč na Stari Savi začela izumirati kočijaška obrt.

Ne nazadnje se moram posvetiti še enemu, precej mlademu, predvsem pa skoraj najbolj jeseniškemu prazniku: osvajanju naslova državnega prvaka v

hokeju na ledu. Kaj Jeseničanom pomeni hokej, opisuje Cveto Jakelj iz Kurje vasi, kjer je hokej doma: »Prva hokejska tekma na Jesenicah je bila odigrana leta 1939 med Ilirijo iz Ljubljane in KAC iz Celovca, takrat že pod Nemčijo. Tekmo so igrali na naravnem ledu, narejenem pred tribuno nogometnega igrišča. Ograja je bila samo za goli, ob straneh – krilih – pa so bili položeni samo leseni tramiči med ledom in snegom. Kmalu za tem so ustanovili svoj hokejski klub. Od tedaj dalje je hokej veljal v Podmežakli na Jesenicah za šport št. 1. Otroci smo imeli svoje moštvo v vsaki ulici. Za igrišča smo koristili vsako ravnico ali pa kar ulico, seveda brez drsalk. Rezultat je bil ta, da smo imeli prav v Kurji vasi in v Podmežakli največ hokejskih reprezentantov.«⁴⁴ Uspehe naših hokejistov so spremljale vse generacije od prve osvojitve naslova državnega prvaka leta 1957 do danes, kljub temu da klub trenutno ni najboljši. Da, tudi praznovanje športnih uspehov ima značilnosti praznika. Konec koncev je s tem povezanih ničkoliko vraž, talismanov, navijaških pesmi, tipična noša navijača ter himna vseh jeseniških privrženecv hokeja, Prelepa Gorenjska.

Šege in navade ob različnih praznikih zahtevajo drugačno, nevsakdanje obnašanje, kar vključuje tudi videz oziroma nošo in priboljške, torej praznične jedi. »Moški nedeljski 'gvant' je bil sestavljen iz hlač, 'vestje' (brezrokavnika) in 'reklca' (suknjiča). Hlače so bile ozke, 'reklc' tudi ožji – ponavadi na štiri ali pet 'knofov' in z ozkimi reverji (zavihki). Čevlji izključno visoki, tako za moške kot za ženske. Obvezno so nosili klobuke iz filca z daljšimi dlakami in širokim robom. Otroške hlače so bile malo čez koleno. »Iberrok« (površnik) je bil del zimske garderobe in je segal preko hlačnih žepov. Kot pripomoček za oblačenje so bili »hozentregerji« in »štrumpanteljni«, ki so jih uporabljali moški in ženske. 'Hozentregerji' (naramnice) so se ohranili do danes, »štrumpanteljni« (moški) pa so izginjali po letu 1935, saj so jih nadomestile vsi-

Veličasten sprejem novih državnih prvakov leta 1957 (hrani GMJ).

⁴² Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Blejski*, str. 51.

⁴³ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Jesenicah*, str. 55–56.

⁴⁴ Prav tam, str. 34–35.

te elastike. Zimski čevlji so bili kvedrovci ali škornji, čevlji, okovani s posebnimi žebli, da so dlje vzdržali, saj so bili narejeni iz 'ledra' (usnja). /.../ Proti koncu dvajsetih in na začetku tridesetih let se začne moda spreminjati. Drugačni so bili tudi materiali za blago, a so bili še zmeraj naravni. Moški 'gvanti' so ostajali tridelni vsaj še v začetku. Hlače so postajale vse širše in z obveznim robom. 'Rekl' je spreminjal obliko in postajal skoraj enak današnjemu. Imel je tri 'knofe' ter je postajal širši. Klobuk je bil še vedno obvezen. Čevlji so postali obvezno nizki. /.../ Za vsak dan in za v šolo so se nosile pumparice z dokolenkami.⁴⁵ Tako moška praznja oblačila na Jesenicah opiše Franc Jerala. O ženskih »gvantih« piše Stanka Geršak: »Vedno so imele dvoje oblačil: delovno in praznično. Kadar se je oblekla praznično, je iz skrinje oziroma omare (kostna) vzela boljšo obleko. Ta je bila navadno dvodelna. Krilo in bluza nista bila iz istega blaga. Pod blužo si je oblekla modrc (korzet) z všitimi ribjimi kostmi in luknjicami, skozi katere je bil napeljan dolg trak. Nekdo ji je moral pomagati, da je bila vrstica močnoategnjena in pas čim ožji. Krilo je bilo krojeno iz več pol blaga tako, da je bilo v pasu zelo ozko in se je zvončasto spuščalo do gležnjev. Čevlji so bili visoki, zavezani s 'šnienco' ali ob straneh na gumbe na pritisk. Oprijeto krojene bluže so krasili našiti robovi in razni žaboji, plastroni iz volančkov ali čipk. Ovratnik je bil malo višji in je segal tudi do podbradka. Na glavo si je nadel klobuk, okrašen s pentljami ali rožami iz blaga. V omari je bil shranjen še parazol, ki je služil ob dežju ali kot sončnik. V zimskem času je čez blužo oblekla podloženo in s krznom okrašeno jopo, ki je segala do kolen. Marsikatera si je znala sama sešiti blužo in krilo, ki je z leti postajalo vse krajše. Prav tako pa so že nosile bluže s krajšimi rokavi. Čevlji so postajali udobnejši, to je nizki in z nizko ali visoko peto.«⁴⁶ Tako so se oblačili v mestu, kjer so sploh moška praznična oblačila že kmalu dobivala današnjo podobo. O nedeljskih oblačilih na podeželju so zapisi v obravnavanih knjižicah bolj skopi. Ana Stopar z Blejske Dobrave se spominja pripovedi domačina: »Po pripovedovanju Štefana Razingerja so se na Dobravi ob posebnih priložnostih oblekli v narodne noše. V noše, ki so jih imeli vsi odrasli družinski člani, so se oblačili ob cerkvenih praznikih, pa tudi na jernejevo. Na ta dan je bil vse do druge svetovne vojne na Dobravi velik sejem.«⁴⁷ To dokazujejo številne fotografije. Noša se je počasi spreminjala in postajala vse bolj podobna današnji. Vedno bolj so se zabrisovale razlike med žensko in moško, sploh vsakdanjo nošo, deloma zaradi tega, ker so se tudi ženske začele ukvarjati s športom, sploh pa, ko so pričele nositi hlače. Vedno bolj je zabrisana tudi razlika med vsakdanjo in praznično nošo.

Zaključek

Osnova za raziskavo je bila ideja pripraviti muzejsko razstavo, ki bo povezovala vse knjižice *Kako so včasih živeli?*, ideja iz knjižic izluščiti praznike pa se je porodila spontano, saj zgodbe posameznikov iz različnih predelov Jesenic povezuje v smiselno celoto. Sicer se je pojavilo vprašanje, koliko materiala – pisnega, fotografskega in predmetnega – o praznovanjih na Jesenicah sploh imamo, vendar se je izkazalo, da v knjižicah zapisani spomini in avtobiografije skrivajo velik zaklad, enkratni vir za nadaljnje tako zgodovinske kot etnološke raziskave. Iz zgodb in fotografskega gradiva, ki so ga v letih trajanja projekta prispevali domačini, je v kombinaciji z nekaj več kot dvesto predmeti iz depojev Gornjesavskega muzeja Jesenice nastala etnološka razstava, ki so si jo prav domačini, posredni avtorji razstave, z zanimanjem ogledovali. S tem je bil primarni namen dosežen: prikazati bogato izročilo lokalne dediščine, pestrost in raznolikost navad tako na lokalni ravni kot v širšem slovenskem prostoru ter s tem domačine spodbuditi k ohranjanju tradicije in lastne identitete. Pričujoči tekst so pravzaprav le okrog osnovne tematike zbrani spomini, umeščeni v teoretski okvir. Že samo to tematiko bi se dalo in moralo preučiti bolj poglobljeno, z več primerjavami in globljo teoretsko osnovo, tako na lokalni kot širši slovenski ravni.

V knjižicah je poleg praznikov, ki smo jih po ključu izbrali za temo razstave, skritih še nešteto podobnih tematik, ki bi se jih dalo na podoben način izluščiti, preučiti in predstaviti širši javnosti, bodisi v obliki članka, predavanja oziroma predavitve, še bolj pa kot muzejsko razstavo.

Ne nazadnje pa se zopet odpira vprašanje avtobiografij v muzejih, ki ga je slovenska etnologija že ničkolikokrat odprla. Že leta se pripravlja enotna metodologija in katalog spominskega gradiva v muzejih ob polemikah, ali sploh sodijo v muzeje in ali jih lahko obravnavamo kot muzejski predmet. Pričujoče tekste so zbrali brez enotne metodologije, vendar pod strokovnim vodstvom mentorice študijskega krožka. Vsekakor pa jih niso zbrali z namenom preučevanja praznovanj na Jesenicah. Kljub vsemu so več kot uporaben vir za različne stroke in teme ter osnova za nadaljnja raziskovanja. Kot pravi Breda Čebulj Sajko, je lahko ena življenjska zgodba vir za raziskovanje različnih področij.⁴⁸

Vsekakor pa vključevanje lokalne skupnosti v muzejske raziskave vedno daje pozitivne rezultate za obe strani, po eni strani bogati muzejske zbirke, po drugi strani pa z vključevanjem skupnosti lokalnemu prebivalstvu daje občutek vključenosti in sooblikovanja kulturnega prostora domačega kraja, kar lahko le okrepi občutek pripadnosti in lokalno identiteto.

⁴⁵ Prav tam, str. 41–43.

⁴⁶ Prav tam, str. 44–46.

⁴⁷ Kokošinek in Torkar Tahir, *Kako so na Blejski*, str. 28.

⁴⁸ Spletni vir: www.smd-drustvo.si/.../muzeoforum_2013-12%20predstavitev.pps.

VIRI IN LITERATURA

- Baš, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje, 2004.
- Bogataj, Janez: *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, 2005.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so na Blejski Dobravi včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2009.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so na Hrušici včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2011.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so na Jesenicah včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2007.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so na Koroški Beli včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2013.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so na Murovi včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2010.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so na Slovenskem Javorniku včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2012.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so v Javorniškem Rovtu včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2014.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so v Planini pod Golico včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2007.
- Kokošinek, Nataša in Zdenka Torkar Tahir (ur.): *Kako so v vaseh pod Golico včasih živeli?*. Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, Občinska knjižnica Jesenice in Gornjesavski muzej Jesenice, 2008.
- Kuret, Niko: O šegi in njeni spremenljivosti. *Pogledi na etnologijo* (ur. Angelos Baš in Slavko Kremenšek). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978, str. 309–333.
- Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime. Prva knjiga*. Ljubljana: Družina, 1989.
- Ovsec, Damjan J.: *Velika knjiga o praznikih. Praznovanja na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: Domus, 1993.
- Ramšak, Mojca: Zbiranje življenjskih zgodb v slovenski etnologiji. *Etnolog*, 10, 2000, str. 29–41.
- Torkar Tahir, Zdenka: Zbiranje spominskega gradiva v projektu »Kako so na Jesenicah včasih živeli?« ali kako lahko s krajanji sooblikujemo lokalno

identiteto. *Zborovanje SMD, Jesenice, Kranjska Gora 7.–8. 10. 2011* (ur. Darko Knez). Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2011, str. 17–20.

SPLETNI VIRI

- Čebulj Sajko, Breda: Interpretacija avtobiografij v muzejih. Vloga, pomen in perspektive avtobiografskega gradiva v muzejih. www.smd-drustvo.si/.../muzeoforum_2013-12%20predstavitev.pps, (pregledano 16. 11. 2015).
- <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00002>, (pregledano 18. 9. 2015).

SUMMARY

How they used to live in Jesenice? Festive customs and traditions

Throughout history and in all cultures festivities have always taken place for a reason. The people of Jesenice continue to celebrate the oldest holidays in all corners of the municipality, each area in its own unique ways. Some holidays receive more attention in some places and less in others, but the most deeply rooted are the annual or calendar customs and traditions. The local lore boasts a colourful variety of customs and traditions associated with an individual's life cycle and those associated with farming and other practices. Some traditional festivities have been given a modern makeover and the slowly disappearing re-created. In addition, Jesenice also observes festivities that are unique to its area.

At first glance, Jesenice's traditional celebrations seem to have gone largely unnoticed in written sources. The authoress primarily draws on booklets from the series *Kako so včasih živeli?* (*How they used to live?*), regularly published for eleven years as part of the project Research on Cultural Heritage in Local Community, carried out by the People's University Jesenice in collaboration with the Municipal Library Jesenice and the Upper Sava Museum Jesenice. Containing narratives, memories and life stories of local people from all parts of the Jesenice area, the booklets are a rich source for studying many topics related to the local community. They have opened new areas and ideas for further research as much on festivities as on other ethnological or historical themes. Life stories are an excellent source for studying the local ways of life and the selected materials were later also presented at an ethnological exhibition in Jesenice. The inclusion of the local community in museum exhibitions has repeatedly proved a positive experi-

ence for both sides—it enriches museum collections and by including the local community it allows the local inhabitants to feel that they contribute to the cultural vitality of their home town, thus strengthening their feeling of belonging and local identity. Over the years of studying the local ironmaking tradition,

which has woven its way into all aspects of Jesenice's life, it is of utmost importance to keep discovering new topics that have long remained in the shadow of the overall identity; however, there is surely no need to isolate them from it.